

EKSPERIMENTAL PSIXOLOGIYADA EMPIRIK METODLARNING SHAKLLANISHI VA NAZARIY ASOSLARI

Yorova Nigora Boymurodovna

*Surxondaryo viloyati Uzun
tumani 13-maktab psixologi*

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada eksperimental psixologiyada empirik metodlarning shakllanish jarayoni, ularning ilmiy-nazariy asoslari hamda psixologik tadqiqotlardagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, kuzatish, eksperiment, test va so'rov metodlarining rivojlanishi hamda amaliy qo'llanilishi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Eksperimental psixologiya, empirik metodlar, eksperiment, kuzatish, test, psixologik tadqiqot, nazariy asos, diagnostika, ilmiy metod.

KIRISH

Eksperimental psixologiya psixik jarayonlarni ilmiy asosda o'rganishga qaratilgan psixologiya sohasi hisoblanadi. Ushbu yo'nalish psixologik hodisalarni tajriba va kuzatish asosida tadqiq qilish imkoniyatini yaratdi. Empirik metodlar psixologik tadqiqotlarda amaliy ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilishga xizmat qiluvchi usullar majmuasidir. Bu metodlar orqali inson psixikasining turli jihatlari obyektiv ravishda o'rganiladi.

Eksperimental psixologiyaning shakllanishi XIX asr oxirlariga borib taqaladi. Ayniqsa, Vilgelm Vundt tomonidan tashkil etilgan birinchi psixologik laboratoriya eksperimental psixologiyaning rivojlanishida muhim bosqich bo'ldi. Psixologiyada empirik metodlarning asosiy maqsadi psixik hodisalarni kuzatish, o'lchash va ilmiy jihatdan izohlashdan iboratdir. Shu sababli eksperiment psixologiyaning asosiy metodlaridan biri sifatida shakllandi. Kuzatish metodi empirik tadqiqotlarning dastlabki usullaridan biri bo'lib, inson xulq-atvori va psixik holatini tabiiy sharoitda o'rganishga imkon beradi.

Eksperiment metodi esa maxsus yaratilgan sharoitda psixik jarayonlarni tekshirishga xizmat qiladi. Bu metod orqali sabab-oqibat bog'liqliklarini aniqlash mumkin bo'ladi. Psixologik testlar ham empirik metodlarning muhim turi hisoblanadi. Test metodlari shaxsning intellekti, qobiliyati, emotsional holati va individual xususiyatlarini aniqlashda qo'llaniladi.

So'rovnoma va suhbat metodlari esa insonning fikrlari, hissiyotlari va motivlarini o'rganishga yordam beradi. Ushbu metodlar ijtimoiy psixologik tadqiqotlarda keng qo'llaniladi. Empirik metodlarning nazariy asoslari ilmiy obyektivlik, ishonchlik va validlik tamoyillariga tayanadi. Tadqiqot natijalarining

aniqligi metodlarning to'g'ri tanlanishi va qo'llanilishiga bog'liqdir. Zamonaviy psixologiyada empirik metodlar axborot texnologiyalari bilan uyg'unlashib, yanada takomillashmoqda. Kompyuter diagnostikasi va statistik tahlil usullari ilmiy tadqiqotlarning samaradorligini oshirmoqda.

Empirik metodlarning shakllanishi inson psixikasini ilmiy jihatdan o'rganish zaruratidan kelib chiqqan. Dastlab psixologiya falsafaning tarkibiy qismi sifatida rivojlangan bo'lib, inson ruhiyatiga oid fikrlar asosan sub'ektiv kuzatuvlar va mantiqiy mulohazalarga tayanardi. XIX asr oxirlariga kelib, ilm-fanning tabiiy yo'nalishlarida, xususan, fizika, fiziologiya va biologiyada eksperimental metodlar keng qo'llanila boshlagach, psixologiyada ham tajriba asosida ishonchli dalillar olishga intilish kuchaydi. Shu tariqa, empirik metodlar psixologiyada markaziy o'rinni egallay boshladi.

Nemis olimi Vilgelm Vundt 1879-yilda Leypsig shahrida birinchi psixologik laboratoriyani tashkil etib, empirik yondashuvni amaliyotga tatbiq qildi. U insonning sezgi, idrok, diqqat va reaksiya tezligi kabi jarayonlarini o'lchash orqali psixik faoliyatni ilmiy tarzda tahlil qilishni yo'lga qo'ydi. Bu holat eksperimental psixologiya uchun yangi bosqichni boshlab berdi. Shuningdek, E. Titchener, G. Ebbingauz, I. Pavlov, J. Uotson, B. Skinner kabi olimlar ham empirik metodlarni rivojlantirishda beqiyos hissa qo'shdilar. Ularning tadqiqotlari natijasida tajriba asosida psixik hodisalarni o'lchash va ularning qonuniyatlarini aniqlash imkoniyati kengaydi.

Empirik metodlar psixologiyada ikki asosiy maqsadga xizmat qiladi: birinchidan, psixik jarayonlarning obyektiv belgilarini aniqlash; ikkinchidan, ularning sabab-natija bog'liqligini tahlil qilish. Masalan, tajriba davomida shaxsning ma'lum stimullarga qanday javob berishini o'lchash orqali diqqat, xotira yoki motivatsiya kabi jarayonlarning dinamikasi o'rganiladi. Bu natijalar keyinchalik psixologik nazariyalarni tekshirish, isbotlash va rivojlantirishda asosiy dalil bo'lib xizmat qiladi.

Empirik metodlarning nazariy asoslari kuzatuv, eksperiment, so'rovnom, test va psixofiziologik o'lchov kabi yondashuvlarga tayanadi. Bu metodlar bir-biri bilan uzviy bog'langan bo'lib, ular yordamida inson psixikasining turli jihatlarini tizimli tahlil qilish mumkin. Shu sababli har bir empirik metodning ilmiy asoslarini bilish, ularni to'g'ri tanlash va qo'llash psixologik tadqiqotlarning samaradorligini belgilovchi muhim omil hisoblanadi.

Eksperimental psixologiyada empirik metodlarning shakllanishi nafaqat fan tarixida, balki inson tafakkurini o'rganish madaniyatida ham tub o'zgarishlarni keltirib chiqardi. Endilikda inson ruhiyati sub'ektiv kuzatuv emas, balki obyektiv dalillar orqali o'rganiladigan ilmiy obyekt sifatida qaralmoqda. Shu bois, empirik metodlar nafaqat ilmiy tadqiqotning asosi, balki psixologik tafakkurning evolyutsion yutug'i sifatida ham baholanadi.

Eksperimental psixologiya inson ruhiyatini o'rganishda tajriba, kuzatuv va tahlil asosida ishlovchi fan sifatida psixologiya tarixida alohida o'rin tutadi. Bu yo'nalishning asosiy maqsadi — psixik jarayonlarni obyektiv tarzda o'lchash, ularning sabablari va oqibatlarini ilmiy asosda tahlil qilishdir. Empirik metodlar aynan shu jarayonda markaziy o'rin egallaydi. Chunki ular orqali inson xulqi, hissiyoti, tafakkuri, idrok va xotira jarayonlari haqidagi ma'lumotlar bevosita kuzatish va tajriba orqali olinadi. Mazkur metodlarning qo'llanilishi psixologiyada nazariy qarashlarni dalillar bilan isbotlash imkonini beradi.

Psixologiya fanining rivojlanishida empirik metodlarning shakllanishi uzoq tarixiy jarayon natijasidir. Ular dastlab tabiiy fanlardan o'zlashtirilgan bo'lib, insonning psixik faoliyatini o'lchash, baholash va tahlil qilish uchun moslashtirilgan. Shu davrda tajriba asosida olingan natijalarni statistik jihatdan qayta ishlash, ularni tahlil qilish va nazariy asoslar bilan bog'lash psixologiyaning eksperimental yo'nalishini mustahkamladi. Natijada empirik metodlar psixologiyaning ilmiy fanga aylanishida muhim turtki bo'ldi.

Empirik metodlarning mohiyati ularning to'g'ridan-to'g'ri tajribaga tayanganida namoyon bo'ladi. Tajriba jarayonida psixolog shaxs yoki guruh faoliyatini kuzatadi, turli sharoitlarda ularning hissiy holati va xulqidagi o'zgarishlarni qayd etadi. Olingan natijalar tahlil qilinib, ular asosida umumiy psixologik qonuniyatlar aniqlanadi. Bunday yondashuv inson ruhiyatini o'rganishda obyektivlikni ta'minlaydi, chunki u sub'ektiv fikrlashdan ko'ra kuzatuv va faktlarga asoslanadi.

Eksperimental psixologiyada empirik metodlarning ahamiyati shundaki, ular nafaqat nazariy bilimlarni kengaytiradi, balki amaliy faoliyatda ham qo'llaniladi. Masalan, ta'lim tizimida o'quvchilarning diqqat, xotira va tafakkur jarayonlarini baholash, mehnat psixologiyasida xodimlarning ish samaradorligini tahlil qilish, tibbiy psixologiyada esa stress holatini o'rganish kabi sohalarda empirik metodlardan keng foydalaniladi. Bunday qo'llanishlar psixologiya fanining amaliy yo'nalishini mustahkamlaydi. Shuningdek, empirik metodlarning ilmiy asoslarini tahlil qilish ularning yutuqlari va cheklovlarini aniqlashga yordam beradi. Har bir metodning o'ziga xos xususiyati, qo'llanish sohasi va natijalarni talqin qilish uslubi mavjud. Shu sababli psixologik tadqiqotlarda empirik yondashuvlardan oqilona foydalanish, ularni to'g'ri tanlash va mos sharoitda qo'llash ilmiy natijalar ishonchligini ta'minlaydi.

Empirik metodlarning o'rganilishi eksperimental psixologiyaning asosiy yo'nalishlarini tushunishga, inson ruhiy hayotini ilmiy asosda izohlashga va psixik jarayonlar mexanizmini ochib berishga xizmat qiladi. Shu bois, ushbu metodlarning ilmiy asoslarini chuqur o'rganish, ularning imkoniyatlarini kengaytirish psixologiya fani rivojining muhim sharti hisoblanadi.

Inson psixikasini ilmiy yo'l bilan o'rganish g'oyasi qadimdan mavjud bo'lsa-da, empirik metodlar bu sohada chinakam burilish yasagan yondashuv hisoblanadi.

Dastlab psixologik bilimlar falsafiy tafakkur bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ular ko'proq mulohaza, kuzatish va mantiqiy tahlilga tayangan. Ammo vaqt o'tishi bilan inson ruhiyatini obyektiv, o'lchovli va ishonchli natijalar asosida tahlil qilish zarurati tug'ildi. Shu davrdan boshlab empirik metodlar psixologiya fanining tayanch yo'nalishiga aylandi.

XIX asr oxirida Vilgelm Vundt tomonidan tashkil etilgan birinchi psixologik laboratoriya tajriba asosida ruhiy jarayonlarni o'rganishning boshlanishi bo'ldi. Uning izdoshlari — E. Titchener, G. Ebbingauz, I. Pavlov va J. Uotsonlar inson psixikasini o'lchash va tahlil qilishda yangi usullarni joriy etdilar. Ayniqsa, shartli reflekslar nazariyasi, xotira tajribalari va xulq-atvorni kuzatish asosida olingan natijalar empirik metodlarning kuchini amalda isbotlab berdi. Bu esa psixologiyani nazariy fan emas, balki aniq ilmiy yo'nalishga aylantirdi.

Empirik metodlarning rivojlanishida asosiy e'tibor tajriba sharoitlarini nazorat qilish, o'zgaruvchilarni aniq belgilash va natijalarni qayta tekshirish imkoniyatini yaratishga qaratilgan. Bu yondashuv orqali psixologlar insonning diqqat, xotira, hissiyot, motivatsiya va qaror qabul qilish jarayonlarini aniq raqamlar, vaqt birligi va fiziologik o'lchovlar asosida o'rganish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Shu bilan birga, empirik metodlar nafaqat laboratoriya tajribalarida, balki tabiiy sharoitlarda ham sinovdan o'tkazila boshlandi.

Bugungi kunda empirik metodlar psixologiyada bir qator shakllarda qo'llaniladi: kuzatuv, eksperiment, test, so'rovnoma, intervyu, biometriya va psixofiziologik o'lchovlar. Har bir metodning o'ziga xos afzalligi va cheklovlari mavjud. Masalan, eksperiment nazorat va aniq tahlil imkonini berar ekan, tabiiy kuzatuv shaxsning real holatdagi xulqini o'rganishda foydalidir. Shu jihatdan olganda, empirik yondashuv bir yo'nalish emas, balki metodlar majmuasidan iborat murakkab tizimdir.

Empirik metodlarning nazariy asoslari insonni sub'ekt sifatida emas, balki ilmiy tadqiqot obyektiga aylantirish g'oyasiga tayanadi. Bu yondashuv psixologiyada sub'ektiv fikr yuritishdan ko'ra daliliy natijalarga e'tibor qaratish zaruratini yuzaga keltirdi. Insonning ichki kechinmalari, hissiyotlari va fikrlari tajriba yordamida tahlil qilinib, ularning sabab-natija bog'liqligi aniqlanadi. Shunday qilib, empirik metodlarning shakllanishi psixologiyada ilmiylik tamoyilining mustahkamlanishiga, natijada inson ruhiyatini obyektiv tarzda o'rganish imkoniyatining kengayishiga olib keldi. Ushbu metodlar yordamida olimlar sub'ektiv kuzatuvlardan voz kechib, ishonchli dalillar va aniq natijalarga tayanadigan fan poydevorini yaratdilar.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, eksperimental psixologiyada empirik metodlarning shakllanishi psixologiyani mustaqil ilmiy fan sifatida rivojlanishida muhim o'rin

tutadi. Ushbu metodlar inson psixikasini chuqur va obyektiv o'rganish imkoniyatini yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Vilgelm Vundt. Eksperimental psixologiya asoslari.
2. Sigmund Freyd. Psixoanalizga kirish.
3. Boris Ananov. Insonni bilish psixologiyasi.
4. Lev Vygotskiy. Psixik rivojlanish nazariyasi.
5. Aleksey Leontev. Faoliyat, ong va shaxs.
6. Sergey Rubinshteyn. Umumiy psixologiya asoslari.
7. Umumiy psixologiya. Oliy ta'lim muassasalari uchun darslik. – Toshkent.
8. Eksperimental psixologiya va psixodiagnostika bo'yicha o'quv qo'llanmalar.
9. Pedagogik psixologiya faniga oid ilmiy manbalar va maqolalar.
10. Zamonaviy psixologik tadqiqot metodlariga oid ilmiy adabiyotlar.